

TUGENDHAT-VILLA, BRNO – ÚJJÁSZÜLETÉS, ÚJ NÉZŐPONTOK

VILLA TUGENDHAT, BRNO – REBIRTH, NEW PERSPECTIVES

Nagy Iván

a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia rendes tagja, DLA, építész, egyetemi docens
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építészmérnöki Kar, Exploratív Építészeti Tanszék, Budapest
nagy.ivan.gabor@epk.bme.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

Ludwig Mies van der Rohe (1886–1969), német (és amerikai) modern építész, a 20. század legjelentősebb alkotóinak egyike. Ikonikussá vált műveinek sorában fontos helyet foglal el a csehországi Brnóban található Tugendhat-ház, amelyet a közelmúltban eredeti állapotának megfelelően állítottak helyre. Az épület újjászületése jó alkalom arra, hogy a felújítást előkészítő kutatások ismeretében, az eddig nem vagy alig ismert információk birtokában új nézőpontokat vizsgáljunk meg. Írásomban erre teszek kísérletet.

ABSTRACT

Ludwig Mies van der Rohe (1886–1969), German (and American) modern architect, one of the most important authors of the 20th century. The Villa Tugendhat in Brno in the Czech Republic, that was restored to its original state not a long time ago, occupies an important place among his iconic works. The rebirth of the building is a good opportunity to examine new aspects in the knowledge of so far unknown information and research prior to renovation. My text is an attempt to do so.

Kulcsszavak: Mies van der Rohe, modernizmus

Keywords: Mies van der Rohe, modernism

Ludwig Mies van der Rohe (1886–1969) német származású építész életművét számtalan könyv és egyéb publikáció dolgozta fel az elmúlt évtizedekben. A Bauhaus harmadik igazgatójaként is számontartott, életpályáját az Egyesült Államokban lezáró világhírű építész európai épületei egy ideig háttérbe szorultak, különösen a korai munkái. Ez nem volt véletlen, ő maga is így akarta, kis túlzással „titkolta” a pályája második felében róla kialakult képbe nem vagy alig illő műveket, elsősorban a korai lakóházakat. Nem meglepő, hogy több monográfiában ennek megfelelően szigorúan elkülönültek a második világháború előtti és utáni korszakok alkotásai.

Az első publikáció, amely megtörte a jeget a lakóépületeivel kapcsolatban, 1981-ben jelent meg németül (Tegethoff, 1981), az angol kiadás 1985-ös (Tegethoff, 1985). Ezt követte Sandra Honey 1986-os könyve, amely elsőként csak Mies európai munkáival foglalkozott (Honey, 1986). A témában legteljesebbnek a spanyol Gustavo Gili Kiadó 2G magazinjának 2009-es monográfiája tekinthető, amely úttörő vállalkozásként számba vette az összes megépült és csak tervezett lakóépületet 1907-től kezdődően.

A kötetben tizenhat megvalósult és huszonegy papíron maradt ház szerepel, többek között a világháborúban elpusztult Wolf-ház (az építésekor Guben, Németország, ma Gubin, Lengyelország), amely két év alatt, 1925–27-ben épült meg, és Mies első valóban modern lakóháza volt a korábbi klasszicizáló korszak után.

ÚJRA A FIGYELEM FÓKUSZÁBAN

A Tugendhat-villa 1928 és 1930 között jött létre, de lakói csak nyolc évig élvezhették, 1938-ban emigrálniuk kellett, még a náci megszállás előtt Svájcba, majd Venezuelába távoztak. Jól tudták, hogy mi várna rájuk. A legelső szinten menekülő német rokonaikat szállásolták el egy ideig, az 1930-as évek második felében. A háborúban és az azt követő években az épület komoly sérüléseket szenvedett, az eredeti linóleumot például a Vörös Hadsereg katonalovai tették tönkre, de a ház túlélte a pusztítást. Volt itt tehát istálló, aztán balettstúdió, gerincbeteg gyermekek terápiás központja, állami vendégház.

Akár szimbolikus elismerésül is értékelhetjük építészként, hogy 1992-ben itt írták alá a Csehország és Szlovákia szétválását rögzítő megállapodást. A ház és lakói története nem mindennapos, írókat is megihletett¹, miután előkerült a vasfüggöny mögül.

Az épület 1963-ban kapott műemléki védettséget, a rendbetétellel a prágai tavasz idején próbálkoztak először František Kalivoda brnói építész kezdeményezésére. Az ő meghívására 1967 novemberében, harminc évvel az után, hogy el kellett hagyniuk az országot, Grete Tugendhat is hazalátogatott.

A következő évben Mies van der Rohe életművével foglalkozó kiállítást és hozzá kapcsolódó konferenciát is tartottak. Grete itt is előadott, és Dirk Logan, Mies építész unokája is járt a városban 1969-ben, annak érdekében, hogy chicagói irodája közreműködhesen a helyreállítás tervezésében.

Grete többször is járt Brnóban 1970 áprilisáig, de a biztatóan induló folyamat végül teljesen elakadt. Mies 1969 augusztusában halt meg, Grete 1970 decem-

¹ Simon Mawer: *The Glass Room*, 2009. (Booker-díjra jelölt mű, amely fikció, de a családot felhárította, mert félrevezetőnek tartották. Daniela Hammer-Tugendhat egyenesen élőszködőnek nevezte az író, aki kihasználta az épület hírnevét, hogy ő maga ismertté váljon.)

berében. Nem sokkal később, 1971-ben Kalivoda is távozott az élők sorából, de az akkori keményvonalas kommunista rezsim egyébként is véget vetett volna a modernista építészeti ikon megőrzésére tett próbálkozásoknak.

Jól jellemzi az akkori politikai légkört, hogy 1979-ben Georgia Mies van der Rohe, az építész lánya nem kapott engedélyt, hogy filmet forgathasson az épületről.

Végül egy évtizeddel később, az 1980-as évek első felében indult meg a tényleges felújítás. Ez megmentette az épületet az enyészettől, de nagyon szerény anyagi keretek és technikai lehetőségek között történt, műemlékes szakértők közreműködése nélkül.

Az első, 1981 és 1985 között zajló rendbetétel után nem sokkal az épület a Városi Múzeum tulajdonába került, majd 2001-ben felkerült az UNESCO Világörökségi listájára. 2012 márciusában kétéves rekonstrukció után, amit hosszú, közel tízéves előkészítő munka után kezdtek meg, az eredeti állapotnak megfelelően helyreállítva vált újra látogathatóvá.

Ennek is lassan nyolc éve már, de még ma is körülbelül hat hónappal a tervezett látogatás előtt kell lefoglalni az időpontot, ha valaki be akar jutni. A közönségsiker kapcsán, illetve a rekonstrukció során és a megnyitást követő publikációkból megismerhető újabb információk alapján is érdemes elgondolkodni arról, hogy mi a siker, a felfokozott érdeklődés oka.

A HÁZ TÖRTÉNETÉNEK KEZDETEI

Grete Weiss Löw-Beer és Fritz Tugendhat Berlinből költöztek vissza Brnóba, ahol esküvői nászajándékként kapták meg a Cernopolní utcai, hatalmas telket. Helyben is válogathattak a jobbnál jobb építészek között, a feljegyzések szerint a legjelentősebb korabeli brnói modernista, Ernst Wiesner volt az első jelölt, végül mégis a dessau Bauhausban oktató Mies mellett döntöttek.

Őt személyesen is ismerték, de a házaspár az akkor még kevésbé híres építész több megépült munkájával is találkozott, biztosan tudható, hogy a már említett Wolf-házat és a Perls-ház 1928-as bővítését meglátogatták, és jártak Stuttgartban is, a Weissenhofsiedlung kiállítási területen. Különösen a gubeni Wolf-ház tetszett nekik, olyannyira, hogy új családi otthonuk tervezése közben felmerült egy téglaburkolatos vázlat is. Brno környékén viszont nem találtak megfelelő minőségű burkolótéglat, és ez a tektonikus anyag nem is illett volna a végleges tervhez, így végül homokszín árnyalatú vakolat mellett döntöttek (az eredeti nem volt törtefém!).

A messze átlag feletti anyagi lehetőségekkel és ambíciókkal rendelkező pár esetében tehát tudatos és jól megfontolt döntésről volt szó a tervező kiválasztásánál.

A telek érdekessége, hogy az 1904-ben épült Löw-Beer villához tartozott (tervezője Alexander Neumann). Grete édesapja a városi léptékben kifejezetten nagyinak számító birtok felső, valamivel több mint fél hektáros részét választotta le, hogy lánya oda építhessen, és családja oda költözhessen.

Mai szemmel nézve ez az ingatlan értékesebb része, innen rá lehet látni az egész belvárosra, de 1928 körül a Cerná Pole-negyed még csak éppen elkezdett kiépülni, divatossá csak körülbelül egy évtizeddel később vált. Az egyébként inkább zárt karakterű utcai főhomlokzatot is részben a kivételesen szép panoráma határozta meg, ezért is lehet átlátni a lapostetővel összefogott két tömeg között (a kisebb, majdnem az oldalhatáron álló épület a személyzeté volt).

1. kép.
Kilátás a városra
a nappaliból
(fotó: Dobai János)

A Tugendhat-villát érthető módon sokszor állították párhuzamba a barcelonai világkiállításra épült híres pavilonnal, de ma már tudjuk, hogy más tervekkel is érdemes összehasonlítani. Az 1929-es Nolde-ház (terv, nem épült meg) például egyértelműen közeleli, igaz egyszerűbb rokona a méltán világhírű brnói villának.

A Wolf-ház esetében pedig hasonlóan lejtős terepre kellett Miesnek egy szintén háromszintes épületet terveznie, igaz ott egyszerűsítette a feladatot, hogy volt a teleknek egy vízszintesnek tekinthető része. Nem előzmény nélküli alkotásról van tehát szó, itt volt arra lehetősége, hogy korábbi alaprajzi és szerkezeti ötleteit tovább fejlessze és megvalósítsa.

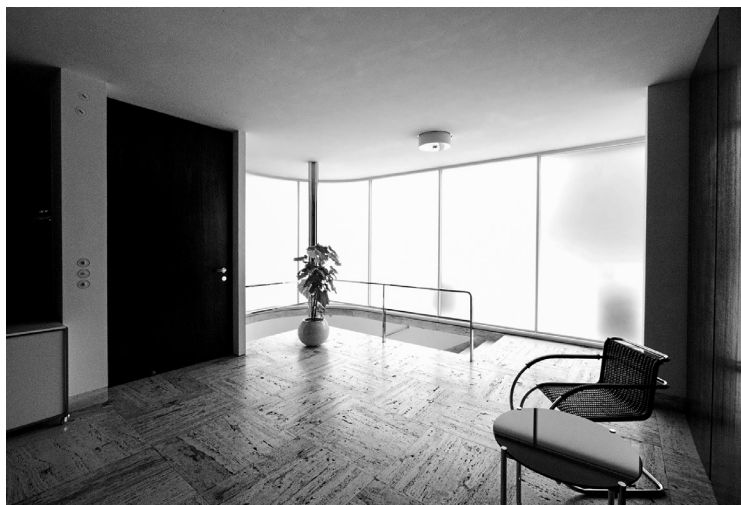
Fontos még megemlíteni Romano Guardini katolikus német teológus és vallásfilozófus nevét is, akivel Mies már 1928 előtt kapcsolatba került, és aki nagyon komoly hatással volt rá. A villát elemző írásaikban több művészettörténész (Bergdoll–Riley, 2002; Rostislav Švácha [Černá–Černoušková, 2011]) is rámutatott a Guardini és Mies közötti a szellemi kapcsolatra.

AZ ÉPÍTKEZÉS, A HÁZ FOGADTATÁSA

Mies 1928 szeptemberében járt a helyszínen először, az építkezés maga 1929 nyarán kezdődött, a használatbavételi engedély dátuma 1930. decemberi. Az első tervváltozat többször módosult, de ezek a változások nem érintették a lényegi pontokat: a szabadon áramló tereket, a padlótól a födémig tartó üvegezett felületeket és ajtókat. Az alig érzékelhető krómozott acélpillérek 5×5 méteres rasztere által adott szabadság újdonság volt akkor, a segítségükkel létrejött magával ragadó, teherhordó falak nélküli, teljesen transzparens térsor pedig zavarba hozott mindenkit, kivéve a Tugendhat-házaspárt, számukra ez úgy tűnik, természetes volt.

Az épületet sok kritika érte már rövidebb idővel az átadás után, szakmán belül és azon kívül is, a fogadtatás igen vegyes volt. A progresszív építészek Mies szemére vetették, hogy miközben ők az ún. „existenzminimum” tereinek létrehozásán dolgoznak, hogy az átlagemberek életminőségét javítsák, ő luxusvillát tervez a leggazdagabbaknak. Ne felejtsük, hogy a „minimális élettér” témájával mélyrehatóan foglalkozó második CIAM-kongresszust 1929-ben tartották (Barr, 2010). Akár azt is mondhatjuk, hogy a Tugendhat-ház a megtestesült ellentéte volt az ott megfogalmazott elvek egy részének, hiszen egyedi, „maximális” létezésre tervezték, gyakorlatilag anyagi korlátok nélkül.

Azt is megkérdőjelezték, hogy a ház egyáltalán lakható-e. Ebben az esetben a tulajdonosok határozottan megvédték Miest, egy német építészmagazin (Justus Bier [1931] és Walter Riezler [1931ab]) kérdésére és kritikájára válaszolva Grete és Fritz olvasói levélben nyugtattak meg mindenkit, hogy boldogabbak nem is lehetnének, pontosan ilyen villára (élettérre) vágytak. Ők ketten fullasztónak

2. kép.
A megérkezés tere
(fotó: Nagy Iván)

éreztek az akkor még jellemző zárt, tárgyakkal telezsúfolt tereket, felszabadítónak és megnyugtatónak tartották a saját lakóházukat. Fritz lelkes amatőr fotós volt, rengeteg képet készített a villa belső teréről, érezhetően átérzéssel és szeretettel.

Sokak szemét szúrta a horribilis bekerülési költség is, a villa állítólag 5 millió akkori cseh koronába került, ami legalább tizenötször annyi volt, mint egy átlagos polgári családi ház Brnóban. Egyes publikációkban harmincszoros ez az érték, de nyilván sok függ az összehasonlítási alaptól, egy biztos, a pénz nem sokat számított. Ez a kimagasló összeg csak részben magyarázható az akkor még teljesen egyedinek és különlegesnek számító műszaki és épületgépészeti megoldásokkal, mint az automatizált kapu, a 15 négyzetméteres felületű súlylyeszthető üvegtáblák, konyhai szagelszívó vagy a speciális légkondicionálás. Mies híres és örökérvényű „less is more” szlogenjét biztosan nem a bekerülési költségekre értette.

Az építkezést helyi cégek végezték (Artur és Mořic Eisler), ami jól mutatja, hogy milyen felkészült mérnökök és kivitelezők működtek akkortájt Brnóban, de mindennel ők sem tudtak megbirkózni: a patinázott rézzel vagy krómozott lemezekkel burkolt acélpillérek és az azokat beépítő munkások Berlinből érkeztek. A beépített bútorok szintén helyben készültek (Standard bytová společnost, Jan Vaněk), beleértve a rugalmasan, akár 24 személyesre bővíthető, kör alakú étkezőasztalt, és a tájépítés is cseh volt, Markéta Roderová-Müllerová.

Mindezen érdekem ellenére a kortárs cseh építészeti szakajtó (például Jaromír Krejcar és Karel Teige) vagy tüntetően nem vett tudomást a villáról, vagy meglepően erős negatív véleményt fogalmazott meg. Külön hűtött szoba szolgált az értékes bundák tárolására, a szellőztető rendszerben szűrt és szantáloalajjal illatosított levegő keringett.

3. kép.
Oldalhomlokzat
a növényházzal
(fotó: Dobai János)

Az alacsony napállásnál belülről felragyogó álomszép, a marokkói Atlasz-hegységből származó, falméretű onyxtáblák árából (amelynek kivágásánál maga az építész irányított, hogy a mintázat a legjobban érvényesüljön) egy családi házat fel lehetett volna építeni.

Az íves étkezőben álló, ritkaságnak számító, Párizsból hozott paliszander és „makazár” ébenfa furnéros panelek szintén kisebb vagyonba kerültek. Utóbbiakat a Gestapo elhurcolta később, de szerencsére a brnói egyetem jogi karának épületében, ahol a Gestapo központja volt, menthető állapotban megtalálták.

A bútorozást és belsőépítészeti ugyanolyan gondossággal tervezték meg, mint az egész épületet, ebben Sergius Ruegenberg és Lilly Reich voltak Mies segítségére. Utóbbi több éve munkatársa volt az építésznek (többek között a Barcelona-pavilonnál): a színekért, a bútorozás egy részéért, a textilekért, szőnyegekért és a fekete-fehér bársonyfüggönyökért felelt. A beltéri vakolt felületek bársonyosan csillogtak a *stucco lustro* fedőrétegnek köszönhetően. A Brno-szék (MR 50) és a Tugendhat-fotel, illetve -asztal ehhez a házhoz készültek, de felhasználtak korábbi bútorokat is, mint az MR 20 konzolos és fonott fotel, a Barcelona-szék (MR 90) és zsámoly.

A feljegyzések szerint a tulajdonos házaspár csak néhány perzsaszőnyeggel egészítette ki mindezt, az egyetlen dísz egy fekete Wilhelm Lehbruck női torzó volt, amely korábban a stuttgarti weissenhofsiedlungi lakóház nappalijában állt.

A VILLA MA

A privilegizált helyzetű házaspár egykori privát rezidenciája, amelyet a maga idejében sokan kritizáltak (nevezték modernista sznobériának vagy az arisztokrata barokk paloták új változatának is), az EU által biztosított jelentős forrásoknak is köszönhetően, több mint hétmillió euróból nyerte vissza eredeti állapotát.

A helyreállítás példaértékűen alapos előkészítés után történt, egy, dr. Ivo Hammer professzor (aki egyben dr. Daniela Hammer-Tugendhat, a legfiatalabb Tugendhat-lány férje is) vezetésével működő nemzetközi szakértői bizottság munkájára támaszkodva. Évekig gyűjtötték az épülettel kapcsolatos információkat és dokumentumokat, majd létrehozták a Tugendhat House International Committee-t (THICOM), amely a teljes tervezési és kivitelezési folyamatot felügyelte a legapróbb részletekig. A terveket három építésziroda közösen jegyzi: Omnia Projekt, Archteam és RAW.

A brnói Tugendhat-ház ma már a közönség számára nyitott háromdimenziós művészeti alkotás és múzeum, ahol minden olyan közel van az eredetihez, amennyire az lehetséges volt. Mindenki megcsodálhatja a hibátlan arányokat és kompozíciót (Mies kevesebbet idézett mondása szerint: „a jó arányok nem kerülnek semmibe”), a fantasztikus belső tereket és anyagokat, élvezheti a kilátást,

és elképzelheti, hogy milyen lehetett itt élni. A körülötte már teljesen kiépült lakónegyedben más lett a pozíciója, mint volt, a semlegesnek ható utcai homlokzat távolságtartást és befelé fordulást sugall.

4. kép.
A helyreállított épület a kert felől
(fotó: Nagy Iván)

Különös érzés a nappaliban vagy a teraszon állva érzékelni, hogy az épület szinte „lebeg” a város felett. A 20. század első harmadának egyik leginspirálóbb és egyben nagyon tanulságos épülete ez, amely közel száz évvel a születése után is elemi erővel hat ránk.

IRODALOM

<https://www.archdaily.com/157555/ad-classics-villa-tugendhat-mies-van-der-rohe>
www.tugendhat.eu

Barr, H. (ed.) (2010): *New Living 1929–2009, Frankfurt and the 2nd Congress International d'Architecture Moderne*. Berlin: JOVIS Verlag

Bergdoll, B. – Riley, T. (2002): *Mies in Berlin 1907–1938*. Prestel

Bier, J. (1931): Kann man im Haus Tugendhat wohnen? *Die Form*, 6, 10, October, 392–393.

Blaser, W. (1997): *Mies van der Rohe*. 6th ed. Birkhäuser Verlag, 37–44.

Černá, I. – Černoušková, D. (ed.) (2011): *Villa Tugendhat*. Brno: Brno City Museum

Černoušková, D. (2012): Brno's Villa Tugendhat: Eight Decades. *Architektúra & Urbanizmus*, 1–2, 25–51. <https://www.architektura-urbanizmus.sk/2021/10/28/brnos-villa-tugendhat-eight-decades/>

Curtis, W., Jr. (2011): Reputations / Mies van der Rohe. *The Architectural Review*, December, 110–11.

- Honey, S. (1986): *Mies van der Rohe: European Works*. London: Academy Editions
- Mawer, S. (2009): *The Glass Room*. Other Press (US), Little Brown (UK)
- Moore, R. (2012): Villa Tugendhat, Brno, Czech Republic – Review. *The Guardian*, 06 April 2012.
<https://www.theguardian.com/artanddesign/2012/apr/06/villa-tugendhat-mies-brno-moore>
- Puente M. (ed.) (2009): *Mies van der Rohe Houses*. 2G N. 48/49, Editorial Gustavo Gili, S.L., 118–147.
- Riezler, W. (1931a): Das Haus Tugendhat in Brünn. *Die Form*, 6, 9, September. 321–332.
- Riezler, W. (1931b): Kommentar zum Artikel von Justus Bier. *Die Form*, 6, 10, October, 393–394.
- Ruby, I. – Ruby, A. (2002): Naïve Architecture – Notes on the Work of Lacaton & Vassal. In: Ruby, A. – Ruby, I.: *LACATON and VASSAL*. 2G N. 21. Gustavo Gili, 7–9.
- Tegethoff, W. (1981): *Mies van der Rohe: Die Villen und Landhausprojekte*. R. Bacht
- Tegethoff, W. (1985): *Mies van der Rohe: The Villas and Country Houses*. The MIT Press